
Vrouwenbesnijdenis in Nederland als moreel probleem

Eind jaren tachtig werden Nederlandse hulpverleners in de asielzoekerscentra geconfronteerd met een nieuw probleem: vrouwenbesnijdenis. Door de burgeroorlog en de honger in Somalië vluchtte een toenemend aantal Somaliërs naar Nederland, onder wie veel vrouwen. Met de komst van deze Somalische vrouwen kreeg de Nederlandse hulpverlening te maken met vragen en problemen omtrent vrouwenbesnijdenis. Zowel de gewoonte om hun dochters te besnijden, als de vraag om herinfibulatie (het opnieuw dichtmaken) van volwassen vrouwen na het ondergaan van seksueel geweld stelde hulpverleners en artsen voor medische en ethische dilemma's. Moet een ingreep die voor Somalische vrouwen gebruikelijk is, in Nederland worden toegestaan, waar vrouwenbesnijdenis indruist tegen de gangbare opvattingen over de positie van de vrouw en de onaantastbaarheid van het lichaam?

De kwestie speelde niet alleen in Nederland. Het was na de dood van een Malinees meisje in Frankrijk ten gevolge van het ondergaan van een illegale besnijdenis en de rechtszaak die daarop volgde, dat deze kwestie in Nederland in de belangstelling kwam te staan. Na kamervragen aan minister Hirsch Ballin van justitie en aan staatssecretaris Simons van volksgezondheid werd een onderzoek gestart naar de opvang van gevluchte Somalische vrouwen en de problemen omtrent vrouwenbesnijdenis. Dit onderzoek resulteerde in het rapport *'s Lands wijs 's lands eer?*¹ De meest opmerkelijke conclusie uit het rapport was de aanbeveling om onder bepaalde voorwaarden een rituele, niet-mutilerende vorm van besnijden toe te staan. De onderzoekers dachten dat op deze manier verdergaande vormen van vrouwenbesnijdenis zouden kunnen worden voorkomen. Tevens meenden zij dat zo de dialoog met Somalische vrouwen niet zou afstoten op puur onbegrip. Deze conclusies zorgden voor grote beroering in de media en de politiek. Uit vele ingezonden brieven bleek dat vrouwenbesnijdenis in Nederland een uiterst teer onderwerp is waar vooral vrouwen felle tegenstanders van zijn. Maar de commotie over deze kwestie had meer kanten. In dit essay wil ik laten zien hoe de beroering over vrouwenbesnijdenis, die begon in het voorjaar van 1991 en haar hoogtepunt had in

de zomer van 1992, beter begrepen kan worden wanneer zij in het licht geplaatst wordt van andere maatschappelijke ontwikkelingen. De kwestie vrouwenbesnijdenis - zo is althans mijn these - kon zo hoog op de politieke agenda komen en uitgroeien tot een algemene kwestie omdat zij aansloot bij andere, onderliggende maatschappelijke wrijvingen, met name de wrijving tussen mannen en vrouwen en de wrijving tussen gevestigden en buitenstaanders.

De vraag naar het al dan niet verbieden van het besnijden van jongetjes komt in dit artikel niet aan de orde. Alhoewel een enkele deelnemer aan het debat over vrouwenbesnijdenis oppert dat ook mannenbesnijdenis moet worden verboden, is een grote meerderheid het erover eens dat mannen- en vrouwenbesnijdenis in essentie verschillen. Beide verschijnselen passen niet in één discussie. Prof. mr. J. Goldschmidt, bijzonder hoogleraar Juridische vrouwenstudies, zegt hierover in de *Humanist* van juli 1993: 'Er is een groot verschil met het besnijden van joodse jongetjes. Niet alleen is het fysiek minder ingrijpend en gevaarlijk, maar besnijdenis van jongens komt niet voort uit een patroon van onderdrukking.'

Achtergronden van vrouwenbesnijdenis

In de antropologische literatuur wordt gewezen op het paradoxale karakter van de vrouwenbesnijdenis. Tegenstanders van besnijdenis benadrukken het gruwelijke en onmenselijke karakter van de ingreep, terwijl de vrouwen in kwestie menen door besnijdenis juist meer mens te worden: besnijdenis bevordert hun waardigheid en hun sociale status, en het draagt bij aan de beschaving van hun samenleving.² Deze paradox werkt door in de pogingen om deze traditie de wereld uit te helpen.

Er bestaan grofweg vier vormen van besnijdenis. De minst vergaande vorm is de incisie. Bij deze rituele vorm van besnijden wordt een prik of sneetje gemaakt in de clitoris. Een tweede vorm is circumcisie waarbij de voorhuid van de clitoris wordt verwijderd. Bij clitoridectomie wordt de clitoris in z'n geheel verwijderd tezamen met de kleine schaamlippen. De vierde en meest ingrijpende vorm van besnijden is infibulatie. Hierbij worden de clitoris en de kleine schaamlippen geheel of gedeeltelijk verwijderd, waarna de grote schaamlippen zodanig aan elkaar gehecht worden, dat slechts een kleine opening resteert om urine en menstruatiebloed door te laten.

In Somalië zijn praktisch alle vrouwen besneden. De gemiddelde leeftijd waarop de besnijdenis plaatsvindt is 7,5 jaar. Verreweg de meeste Somalische vrouwen hebben de meest ingrijpende vorm van besnijdenis onder-

gaan en zijn geïnfibuleerd.³ De Wereld Gezondheidsorganisatie streeft - vooral nog zonder veel resultaat - naar uitbanning van vrouwenbesnijdenis en nieuwe wetgeving. Alleen in de grote steden boeken de campagnes tegen de vrouwenbesnijdenis een bescheiden resultaat. Hier is maar driekwart van alle vrouwen besneden. Wel is er een tendens tot het uitvoeren van minder mutilerende vormen van besnijdenis.

Op de vraag naar het ontstaan van deze traditie bestaat geen eensluidend antwoord. Over de hele wereld worden of werden vrouwen besneden. In de landen in de Hoorn van Afrika stamt vrouwenbesnijdenis al uit de tijd van de Egyptische farao's. In het oude Egypte werden aan vrouwen magische krachten toegedicht die mannen moesten ontberen. Het besnijden van vrouwen wordt door sommigen gezien als een poging van de man de vrouwelijke seksualiteit - die nauw verbonden werd met vrouwelijke magische krachten - te beheersen. Ook bestond het vermoeden dat vrouwenbesnijdenis begon als een aristocratisch ritueel. In de loop der tijd zou deze gewoonte zijn overgenomen door de rest van de bevolking. Deze ontwikkeling ging gepaard met steeds verdergaande vormen; van clitoridectomie tot infibulatie.⁴

In haar boek *Sisters in Affliction* onderscheidt Raziya Haji Dualeh Abdalla twee fasen in de Afrikaanse geschiedenis van de vrouwenbesnijdenis. In de eerste fase was in het oude Egypte vrouwenbesnijdenis een vorm van onderdrukking van vrouwelijke seksualiteit en magie. De tweede fase begon met de arabische handel in vrouwen. Er ontstond een markt voor slavinnen waar geïnfibuleerde vrouwen meer waard waren dan niet-besneden vrouwen. Hun kans op een zwangerschap werd kleiner geacht en dus zou de arbeidsproductiviteit van deze groep hoger zijn. Naast deze slavinnenmarkt ontstond er ook een huwelijksmarkt waarin maagdelijke, geïnfibuleerde vrouwen een potentiële economische waarde hadden: ze konden rijkdom en relaties vergaren door in het huwelijk te treden. Het van de buitenwereld afsluiten van vrouwen ter voorkoming van ongewenste seksuele contacten was moeilijk, met name bij nomadische bevolkingsgroepen. Het infibuleren werd beschouwd als de meest effectieve manier om de maagdelijkheid te garanderen.⁵

Alhoewel vrouwenbesnijdenis in Somalië niet een islamitische gewoonte is heeft zij er aldus Hicks wel toe bijgedragen dat dit gebruik in stand werd gehouden. De positie van vrouwen was laag zonder enige macht, zelfs niet over het eigen lichaam. Vrouwen leefden zo veel mogelijk afgescheiden van de buitenwereld. De kuisheid van de vrouw was nauw gelieerd aan de eer van familie. In de Hoorn van Afrika was controle hierop vaak lastig. Ten eerste waren de mannen van deze nomadische volkeren vaak lang op pad met de kudde en dus lang gescheiden van de

echtgenoten. Ten tweede waren de meeste mannen met meerdere vrouwen getrouwd. Dit kuisheidsideaal en de lange periodes van afwezigheid kunnen een verklaring zijn waarom infibulatie in de Hoorn van Afrika beschouwd ging worden als een islamitische traditie.⁶

Een theoretische hypothese voor het bestaan van vrouwenbesnijdenis die hierbij aansluit legt een verband tussen vrouwenbesnijdenis en samenlevingsvormen.⁷ In een patrilocale polygame samenleving is de vrouw een schaars goed waar hevig om geconcurrerd wordt. Vanuit evolutionair perspectief zijn de macht en de rijkdom die mannen vergaren middelen tot één doel: maximale reproductie van de eigen genen in de volgende generaties. Voor de familie van de vrouw is de dochter zo een economisch goed geworden waar zij een goede prijs voor kunnen krijgen. Voor de prijs die de man betaalt, eist hij echter maagdelijkheid. De aantrekkelijkheid van een vrouw is hoger naarmate de man zekerder is van haar 'kuisheid'. De meest extreme vorm om dit te garanderen is een vrouw te infibuleren. Hoe kleiner de vaginale opening, hoe hoger de bruidsschat.

Er zijn ook andere voorbeelden van vrouwenbesnijdenis in Afrika waarbij geen sprake lijkt te zijn van een vrouwonderdrukkend ritueel. Ubbink schrijft in haar artikel over clitoridectomie bij de (niet-islamitische) Masai, dat deze ingreep geen moedwillige onderdrukking is van de vrouwelijke seksualiteit. De besnijdenis die bij vijftienjarige meisjes wordt uitgevoerd is daar slechts een initiatierite die ook door jongens wordt ondergaan. Dit ritueel markeert het moment waarop meisjes vruchtbaar worden. Het seksuele verkeer is bijzonder vrij. Er bestaat slechts één taboe: een ongehuwde man of vrouw dient het niet met een gehuwde man of vrouw te doen, en omgekeerd. Verder zijn de Masai vrij om wisselende seksuele contacten aan te knopen. Zelfs het bovenstaande taboe schijnt regelmatig te worden overtreden, met name omdat meisjes op hun vijftiende en mannen op hun dertigste trouwen.⁸ Uit het rapport van WVC en de literatuur blijkt dat ook in Somalië vrouwenbesnijdenis een initiatierite is. In het geval van de Somalische vrouwen zijn er echter wel degelijk functionele, onderdrukkende motieven. De vorm van besnijden, infibulatie, is dan ook ingrijpender.

Hoe het ook zij, het staat vast dat vrouwenbesnijdenis een pre-islamitische gewoonte is. In sommige gebieden is het gebruik echter vergroeid met de islamitische traditie. Dat een land als Iran geen vrouwenbesnijdenis kent en dat in de islamitische landen waar dit wel het geval is, de manier waarop het gebeurt sterk varieert, wijst erop dat er geen sprake is van een islamitische traditie. In de Koran staat niets over het besnijden van vrouwen. Alleen in de overleveringen van de profeet staat: 'Raak aan, maar haal niets weg.' Dit duidt op incisie en zeker niet op verdergaande vormen van vrouwenbesnijdenis. Desondanks geven de meeste Somalische vrouwen

uit het onderzoek van Bartels en Haaijer de Islam op als belangrijkste reden voor het besnijden.

Behalve religieuze redenen hebben de vrouwen ook psychoseksuele, hygiënische en esthetische motieven voor het uitvoeren van de ingreep. Somalische vrouwen zouden de clitoris beschouwen als een mannelijk, agressief en gevaarlijk lichaamsdeel. Bij sommigen leeft het idee dat de clitoris giftig is. Het niet verwijderen zou onvruchtbaarheid kunnen veroorzaken. Verder is dit lichaamsdeel een bron van lust waar vrouwen veel minder tegen bestand zouden zijn dan mannen, en waar tegen zij beschermd dienen te worden door middel van verwijdering. Reden voor het dichtnaaien, zoals bij infibulatie het geval is, is het zeker stellen van de maagdelijkheid. In Somalië is die maagdelijkheid absoluut noodzakelijk om een huwelijkspartner te vinden. Ten slotte worden 'open' vrouwelijke geslachtsdelen vies en lelijk gevonden.⁹

Vrouwenbesnijdenis een sociaal probleem?

De Somalische vrouwen die naar Nederland zijn gevlucht laten zich in drie groepen indelen als het gaat om het besnijden van hun dochter. De eerste groep vrouwen verzet zich tegen de besnijdenis. Voor hen biedt het verblijf in Nederland de mogelijkheid om hun dochters deze ingreep te besparen. De tweede groep vrouwen ziet af van besnijdenis omdat het in Nederland niet mogelijk is deze ingreep op legale wijze te laten uitvoeren. Terug in Somalië sluiten zij echter niet uit alsnog hun dochter te laten besnijden. Voor de derde groep gevluchte vrouwen is het laten besnijden van hun dochter een dwingend probleem. Zij zijn naarstig op zoek naar mogelijkheden in binnen- en buitenland om hun dochter te laten besnijden, desnoods op illegale wijze. Een Somalische vrouw uit het onderzoek zegt hierover: 'Ach, de Nederlandse wet is traag. Ik weet niet of ze mij wat zullen doen. Maar als het moet dan ga ik voor het welzijn en de toekomst van mijn dochter achter de tralies.' Het is deze laatste groep die ervoor gezorgd heeft dat de vrouwenbesnijdenis in Nederland - zij het kortstondig - een onderwerp van gesprek werd. In september 1992 kwam er bij de geneeskundige hoofdinspectie voor de volksgezondheid namelijk voor het eerst een bericht binnen van een geval van vrouwenbesnijdenis. Een Somalisch meisje zou vijf maanden na haar aankomst in Nederland besneden zijn. Het geval kwam aan het licht nadat de moeder met het meisje naar een huisarts was gegaan omdat ze vermoedde dat haar dochter een blaasontsteking had. Er bleek sprake te zijn van een ontsteking van de schaamstreek als gevolg van een slordige ingreep.

Of een Somalische vrouw nu voorstandster of tegenstandster van vrouwenbesnijdenis is, ze komt hoe dan ook met de problematiek in aanraking. Maar is de vrouwenbesnijdenis in Nederland daarmee ook een sociaal probleem? Gemeten naar de criteria die C. Wright Mills hanteert voor het maken van onderscheid tussen 'private troubles' en 'public issues' is het de vraag of de vrouwenbesnijdenis in Nederland als een sociaal probleem gezien moet worden.¹⁰ De individuele problemen die Somalische vrouwen in Nederland hebben omtrent hun besnijdenis en die van hun dochters, zijn geen structureel onderdeel van de Nederlandse samenleving. Daarvoor is het aantal Somaliërs in Nederland te klein - in het voorjaar van 1992 verbleven bijna 2000 Somalische vrouwen en meisjes in de Nederlandse asielzoekerscentra - en de gewoonte van het besnijden te uitheems.

Ondanks het feit dat het aantal Somaliërs in Nederland beperkt is, en het aantal daadwerkelijke gevallen van vrouwenbesnijdenis - voor zover aan het licht gekomen - vrijwel zeker gering is, wist dit onderwerp gedurende een jaar met enige regelmaat de gemoederen aardig te verhitten. Hoewel het maar weinig mensen rechtstreeks raakte werd het wel een publieke kwestie. De media speelden een belangrijke rol in het verloop van de discussie over de vrouwenbesnijdenis in Nederland.

Vrouwenbesnijdenis in de media

Vrouwenbesnijdenis is tot begin 1991 een onderwerp geweest waaraan weinig aandacht werd besteed door Nederlandse journalisten en politici. Hierin komt verandering wanneer op 9 maart 1991 in Parijs een Malinese vrouw tot vijf jaar gevangenisstraf wordt veroordeeld wegens het besnijden van zes Malinese meisjes. Dit voorval en het toenemende aantal Somalische vluchtelingen in Nederland leiden in het Nederlandse parlement tot schriftelijke vragen van de PvdA-kamerleden Netelenbos en Haas-Berger. In antwoord op deze vragen stellen minister Hirsch Ballin en staatssecretaris Simons zich op het standpunt dat het besnijden van jonge meisjes in Nederland strafbaar is omdat het beschouwd wordt als kindermishandeling. Bovendien wordt een onderzoek van het ministerie van WVC aangekondigd naar de aard en de omvang van de medische en sociale aspecten die met de vrouwenbesnijdenis samenhangen.

De aandacht is gewekt, en tot aan de publikatie van het rapport *'s Lands wijs 's lands eer?* verschijnen er in verscheidene dagbladen achtergrondartikelen over vrouwenbesnijdenis. Een naam die steeds weer terugkeert in de media is die van Marcel Reyners. Sinds hij voor het eerst in aanraking kwam met een Somalische patiënte is deze Meppelse gynaecoloog zich

gaan verdiepen in de problematiek. Hij is degene geweest die het probleem in de artsenwereld aan de orde heeft gesteld.¹¹

De aandacht bereikt een hoogtepunt in april 1992 rond de publikatie van het rapport *'s Lands wijs 's lands eer?* van het ministerie van WVC.¹² Het doel van het WVC-rapport was om uit te zoeken hoe Somalische vrouwen nu zelf dachten over besnijdenis en infibulatie in het bijzonder. Voor het onderzoek werden 35 vrouwen geïnterviewd. Alle vrouwen zeggen de besnijdenis als een traumatische gebeurtenis te hebben ervaren. Daarentegen vinden ze het vanzelfsprekend en zijn ze er trots op dat het gebeurd is. Het is volgens de vrouwen een wezenlijk onderdeel van hun identiteit als Somalische vrouw. Uit het onderzoek kwam naar voren dat religieuze plicht, de bescherming van de maagdelijkheid, beantwoording aan het schoonheidsideaal en hygiënische overwegingen de beweegredenen zijn om de traditie van besnijdenis in stand te houden. Als negatieve aspecten van besnijdenis noemen de Somalische vrouwen de pijn, de medische complicaties en het verlies aan seksuele beleving. Blijkbaar hebben de genoemde positieve aspecten betrekking op het sociale verkeer terwijl de negatieve aspecten refereren aan de individuele beleving.

In de aanbevelingen van dit onderzoek streven de onderzoekers naar uitbanning van vrouwenbesnijdenis. In hun onderzoek maken zij een duidelijk onderscheid tussen wel en niet-mutilerende vormen van vrouwenbesnijdenis. Zij bespeuren een tendens waarbij sprake is van een groeiende voorkeur voor minder ingrijpende vormen van besnijdenis: de incisie. Voorlopig zou het - volgens de onderzoekers - onder voorwaarden toestaan van een incisie hier uitkomst kunnen bieden. Bij deze niet-mutilerende vorm van vrouwenbesnijdenis wordt gedeeltelijk tegemoet gekomen aan de wensen van de Somalische vrouwen. Tevens hopen de onderzoekers op deze manier een dialoog met de Somalische gemeenschap over deze gewoonte open te houden. Het is belangrijk om vrouwen voor te lichten over de achtergronden en de gevolgen van besnijdenis, in het bijzonder infibulatie.

In een eerste reactie meldt staatssecretaris Simons zich te zullen beraden over de aanbevelingen zoals in het rapport staan vermeld. De voorzitter van de landelijke vereniging voor obstetrie en gynaecologie, dr. M.D. Kloosterman, onderschrijft in eerste instantie voorzichtig de aanbeveling van het rapport: een kleine ingreep te legaliseren, wanneer op deze manier verdergaande ingrepen kunnen worden voorkomen.

In de dagen volgend op de publikatie van het rapport ontstaat er een hausse van reacties onder aanvoering van Reyners. Hij bestrijdt het maken van een onderscheid tussen wel en niet verminkende vormen van besnijdenis. Zijn belangrijkste argument is dat dit onderscheid zinloos is omdat

vrouwenbesnijdenis in Afrika een functioneel en geen symbolisch, ritueel karakter kent. Het rituele sneetje in de clitoris (de incisie) zoals die gebruikelijk is bij de Soedanese bevolking van Indonesië heeft niet het functionele karakter zoals dat gewent is bij de Afrikaanse bevolking. In de rest van het artikel dat op 14 april 1992 verschijnt in *NRC Handelsblad* bestrijdt Reyners het toestaan van verdergaande en functionele vormen van vrouwenbesnijdenis. Cruciaal is zijns inziens de jonge leeftijd van de meisjes waarop de ingreep plaatsvindt. Bij het besnijden op jonge leeftijd wordt niet de wil van het kind maar de wil van de ouders en de gemeenschap ingewilligd, zonder dat de meisjes de mogelijkheid hebben om in te stemmen met de ingreep.

Vier dagen na het artikel van Reyners verschijnt in *NRC Handelsblad* een weerwoord van de onderzoekers Bartels en Haaijer waarin de aanbevelingen van het rapport worden toegelicht. Zij benadrukken dat volgens de aanbevelingen slechts niet-verminkende vormen van vrouwenbesnijdenis, onder bepaalde voorwaarden, uitgevoerd zouden mogen worden. Verder wijzen zij op de andere aanbevelingen die conform het standpunt van de Wereld Gezondheidsorganisatie zijn gericht op het uitbannen van vrouwenbesnijdenis door middel van preventie, voorlichting en verbetering van de positie en hulpverlening aan de betrokken vrouwen. Volgens de onderzoekers is er in de kritiek op de aanbevelingen regelmatig sprake van begripsverwarring. De term vrouwenbesnijdenis wordt afwisselend gebruikt, soms ter aanduiding van incisie en soms ter aanduiding van alle vormen van vrouwenbesnijdenis. Dit geldt ook voor Reyners, die in zijn artikel argumenten gebruikt die niet van toepassing zijn op het uitvoeren van een incisie. In tegenstelling tot wat hij schrijft is er bij incisie geen sprake van het verwijderen van vitale delen. Tevens is er geen sprake van dat de rechten van het kind, op lichamelijke onaantastbaarheid, in het geding zijn. Uit het onderzoek blijkt volgens Bartels en Haaijer dat vrouwenbesnijdenis in Afrika behalve een functionele wel degelijk ook een symbolische betekenis heeft. Ze beschuldigen Reyners ervan voorbij te gaan aan culturele veranderingsprocessen waarbij de Somalische vrouwen blijken te hechten aan een symbolische vorm van vrouwenbesnijdenis.

In de weken na de presentatie van het rapport '*Lands wijs 's lands eer?*' publiceren de *Volkskrant* en *NRC Handelsblad* verschillende ingezonden brieven en artikelen waarin gereageerd wordt op de aanbevelingen van de onderzoekers. Een ingezonden brief op 18 april 1992 in *NRC Handelsblad* benadrukt het onderdrukkende karakter van vrouwenbesnijdenis. 'Duidelijk is het dat hier de vrouw gezien wordt als bezit, zij moet zich deze verminkende behandeling laten welgevalen omwille van de man; voorts ook, dat aan haar geen eigen identiteit wordt toegekend, immers,

haar libido is ongewenst. Meisjesbesnijdenis is van die opvatting het naargeestig gevolg.' In een artikel in *de Volkskrant* onderschrijft het PvdA kamerlid Netelenbos - zij stelde een jaar eerder kamervragen aan de bewindslieden die leidden tot de opdracht aan Bartels en Haaijer om onderzoek te doen - de stelling dat vrouwenbesnijdenis niet anders gezien kan worden 'dan als het ontkennen van de vrijheid van vrouwen om hun seksualiteit te beleven'. Verder zijn de leeftijd waarop de meisjes worden besneden en het idee dat elke beschadiging van de clitoris tot functieverlies leidt, redenen voor Netelenbos om geen enkele vorm van vrouwenbesnijdenis in Nederland toe te staan.

Eveneens in *de Volkskrant* van 18 april pleit Dr. A.C.M. Vestdijk-Van der Hoeven, gepromoveerd op het religieuze recht van minderheden, ervoor om religieuze voorschriften van minderheden te respecteren voor zover deze binnen de grenzen van de Nederlandse rechtsorde blijven. Bij het besnijden van meisjes is hiervan volgens haar geen sprake. Bovendien is vrouwenbesnijdenis volgens Vestdijk geen godsdienstig voorschrift, daar er in de Koran met geen woord wordt gerept over het besnijden van vrouwen of jonge meisjes.

Op 23 april verschijnt in *de Volkskrant* van de hand van Anke van der Kwaak het eerste artikel dat enige relativisering aanbrengt in de negatieve ophef over de aanbevelingen in het rapport '*'s Lands wijs 's lands eer?*' Van der Kwaak pleit ervoor, net als Bartels en Haaijer, om het isolement waarin veel Somalische vluchtelingen verkeren te doorbreken. De vluchtelingen in Nederland tijdelijk gedogen en het verbieden van elke vorm van besnijdenis levert hiertoe geen bijdrage. Cultureel relativisme speelt daarbij een rol: 'Hoe is het mogelijk een gelijkwaardige dialoog te voeren en aanknopingspunten voor voorlichting te zoeken,' schrijft Van der Kwaak, 'als Somaliërs geen erkenning krijgen voor hun problemen als vluchteling, hun "dierbare" gebruiken worden afgewezen en er in de media nauwelijks aandacht bestaat voor de oorlog in het thuisland?'

Behalve dat de kwestie in de media speelt en dat er een onderzoek is gedaan, komt er ook een symposium. In de maanden die volgen op de reeks van artikelen in de pers luwt de aandacht voor het onderwerp in afwachting van de conferentie *Vrouwenbesnijdenis wereldwijd en in Nederland* die op 2 oktober 1992 in Leiden wordt gehouden. In haar openingstoespraak zegt minister d'Ancona niet overtuigd te zijn van het nut om een onderscheid te maken tussen verschillende vormen van vrouwenbesnijdenis. Alle vormen moeten worden tegengegaan en het huidige strafrecht biedt daartoe voldoende mogelijkheden. Het feit dat staatssecretaris Simons bij publikatie van het rapport '*'s Lands wijs 's lands eer?*' verklaarde zich te beraden over de aanbevelingen heeft volgens d'Ancona

ten onrechte het idee doen ontstaan dat de overheid van plan was om milde vormen van besnijdenis toe te staan.

Aan het congres wordt deelgenomen door onder andere gynaecologen en Afrikaanse artsen en hulpverleners die al jaren een strijd voeren tegen vrouwenbesnijdenis. Aan het begin van het congres gaat een concept-verklaring rond onder de Nederlandse deelnemers, waarin wordt voorgesteld incisie toe te staan als op deze manier ernstiger vormen van vrouwenbesnijdenis voorkomen kunnen worden. Dit leidt tot grote woede bij de Afrikaanse deelnemers. Ten eerste zijn ze van te voren niet gekend in het opstellen van deze verklaring. Ten tweede zijn ze verontwaardigd over de inhoud. Het idee dat er in Nederland vormen van vrouwenbesnijdenis zouden worden toegestaan terwijl in een aantal Afrikaanse landen al jarenlang een strijd wordt gevoerd voor het uitbannen van deze ingreep is voor de Afrikaanse deelneemsters onverteerbaar. Eén van hen is de Ethiopische Bernhane Ras-Work die sinds 1984 aan het hoofd staat van het *Inter-African committee on traditional practices affecting the health of women and children*. Volgens Ras-Work, dient vrouwenbesnijdenis geen ander doel dan het onderdrukken van de vrouw. Volgens Dorkenoo, een Somalische die in Engeland campagne voert tegen vrouwenbesnijdenis, gaan gevluchte Somalische vrouwen niet terug naar Somalië om een traditionele man te zoeken. Bovendien wil de tweede generatie vluchtelingen geen besneden vrouw. In reactie op de kritiek wijzen de makers van het rapport op het feit dat Engeland al een jarenlange ervaring heeft in het opvangen van Somalische vluchtelingen terwijl Nederland pas sinds kort wordt geconfronteerd met de opvang van deze groep vluchtelingen.

Ook de aanwezige gynaecologen leveren veel kritiek op de aanbevelingen van het rapport en de concept-verklaring. Volgens een van de artsen is elke ingreep absoluut verminkend. Ook wordt de vraag geopperd waarom er eventueel ingrepen zullen worden toegestaan in Nederland die nimmer aan andere Nederlanders zal worden toegestaan.

Na afloop van bijeenkomst wordt de eerder opgestelde verklaring ingetrokken. Voorzitter Kloosterman concludeert dat in Nederland geen enkele vorm van vrouwenbesnijdenis mag worden toegestaan. Wel zal het ministerie van WVC een commissie moeten instellen die beslist in situaties waarin toch verzocht wordt om een ingreep en waar de persoon in kwestie er niet van overtuigd kan worden af te zien van de ingreep.

Op 5 november 1992 laten in navolging van minister d'Ancona ook minister Hirsch Ballin en de staatssecretaris Simons weten iedere vorm van vrouwenbesnijdenis te verwerpen. Op dezelfde dag komt er een advies uit van de Emancipatieraad. In het advies *Besnijdenis van meisjes en vrouwen* concludeert de raad dat ontwikkeling naar afschaffing van vrouwenbesnij-

denis gaande is en door allerlei nationale en internationale activiteiten wordt ondersteund. De raad beschouwt het besnijden van vrouwen en meisjes als een vorm van vrouwenonderdrukking die gelegitimeerd wordt door het beschermen van de maagdelijkheid en het verminderen van seksuele lustgevoelens. Vrouwenbesnijdenis in Nederland moet als zodanig verboden blijven. De huidige wetgeving biedt daartoe genoeg mogelijkheden.

De eerste week van februari 1993 stelt het kabinet zich achter het standpunt van de ministers van Justitie en WVC. Vrouwenbesnijdenis moet in Nederland verboden blijven, en voor de bestrijding daarvan is geen nieuwe wetgeving nodig. Daarmee was er een punt gezet achter de kwestie van de vrouwenbesnijdenis in Nederland.

Vrouwenbesnijdenis als moreel probleem

Als mensen slachtoffer worden van hun eigen tradities, moeten we pas stelling nemen als de slachtoffers dat zelf zo ervaren. - A. Peters¹³

Totdat het rapport 's Lands wijs 's lands eer? verschijnt is de groep Somalische vrouwen in Nederland niet gehoord en ook in de commentaren op dit onderzoek laten de deelnemers aan het publieke debat zich weinig gelegen liggen aan de mening van deze Somalische vrouwen. Vrouwenbesnijdenis wordt als probleem beschouwd door Nederlandse hulpverleners, door politici, door journalisten en door schrijvers van ingezonden brieven zonder dat de desbetreffende vrouwen aan het woord komen. Hierboven heb ik er al op gewezen dat de omvang van de vrouwenbesnijdenis in Nederland op zich zelf geen aanleiding geeft voor zoveel commotie en journalistieke aandacht. Als vrouwenbesnijdenis in Nederland geen echt sociaal probleem is in de zin dat er veel mensen door worden geraakt, wat kan dan de ophef verklaren die ontstond na het verschijnen van het onderzoeksrapport van Bartels en Haaijer? De kwestie van de vrouwenbesnijdenis betekende een aantasting van gerespecteerde waarden en normen in de Nederlandse samenleving: de onaantastbaarheid van het lichaam, de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, en de rechten van het kind. In Nederland wordt vrouwenbesnijdenis beschouwd als een aantasting van het lichaam, als vrouwenonderdrukking en als kindermishandeling. En dat mag niet. Daarover zijn de bijdragen in de diverse kranten duidelijk. Maar met dit standpunt ontstond onmiddellijk een dilemma: de in vrij brede kringen eveneens gerespecteerde waarde van het cultureel relativisme kwam in het gedrang. Het omslagpunt waar de relativist zijn begrip verliest lijkt bereikt

bij vrouwenbesnijdenis.¹⁴ Een enkeling vindt het toestaan van een rituele, niet-mutulerende vorm van besnijden nog verdedigbaar. Echter, voor de meeste deelnemers aan het debat tast ook deze vorm van besnijden in Nederland teveel gangbare normen en waarden aan. Het is dit dilemma dat maakte dat de kwestie van de vrouwenbesnijdenis enige tijd op de agenda stond als 'public issue'.¹⁵

Opvallend is daarbij het paternalisme in het publieke debat. De vraag is of vrouwenbesnijdenis ook door Somalische vrouwen als probleem wordt ervaren. Of zou het ware probleem misschien zijn dat vrouwenbesnijdenis voor de Somalische vrouwen géén probleem is?¹⁶ Opmerkelijk was dat de resultaten van het WVC-onderzoek - gebaseerd op de informatie die van de Somalische vrouwen was verkregen - verder geen rol meer speelden in de discussie. Aan het oordeel van de Somalische vrouwen, die in meerderheid voor één of andere vorm van besnijdenis zijn, werd uiteindelijk vrijwel geheel voorbij gegaan.

De ophef over het besnijden van vrouwen maakt deel uit van de bredere discussie omtrent de integratie van buitenlanders in Nederland. In de publiciteit rondom vrouwenbesnijdenis komt steeds de vraag naar voren waar tolerantie ophoudt en het verbieden begint. VVD-leider Bolkestein doorbrak enkele taboes door middel van boude uitspraken over de minderheden. In het rijtje van Islamitische gebruiken - de hoofddoekjes, het uithuwelijken, het bijzonder onderwijs - refereert hij ook aan vrouwenbesnijdenis. Zijn zorgen over vreemde gewoonten en rituelen worden niet door iedereen gedeeld. In het geval van vrouwenbesnijdenis ontstaat er echter wel een kamerbrede morele afkeuring.

Blijkbaar was de waarde van het cultureel relativisme niet opgewassen tegen de inbreuk die vrouwenbesnijdenis maakte op de unaniem gedeelde waarden en normen van de Nederlandse samenleving. Zo gaat de vrouwenbesnijdenis voorbij aan de rechten van de vrouw: in de westerse ogen is het besnijden een extreme vorm van de onderwerping. Deze onderwerping is absoluut strijdig met de Nederlandse opvatting van gelijkwaardigheid van man en vrouw. Ook in de jaren zeventig leverden discussies tussen westerse feministen en Derde-Wereld-vrouwen over het besnijden van vrouwen heftige reacties op. Ubbink verklaart deze heftige reacties van westerse vrouwen door een bepaalde mate van loskoppeling van seksualiteit en voortplanting als gevolg van het gebruik van de pil, en de daarop volgende seksuele revolutie die in het Westen hebben geleid tot de bewustwording van vrouwen van haar autonome rechten op dit gebied. Het in Afrika besnijden van vrouwen stond daar lijnrecht tegenover.¹⁷

Verder worden de rechten van het kind met voeten getreden. Volgens een uitspraak van de Verenigde Naties in 1959 moeten kinderen de

mogelijkheid hebben zich fysiek te ontwikkelen op een normale en gezonde manier onder vrije en waardige condities. In westerse ogen valt het besnijden van jonge meisjes hiermee niet te rijmen.

En tenslotte is er het gezondheidsethos. Ook dit ethos wordt door de praktijk van vrouwenbesnijdenis bedreigd. Vrouwenbesnijdenis dient geen enkel hygiënisch doel en heeft slechts consequenties die de gezondheid bedreigen.

Dit verklaart waarom de berichtgeving over vrouwenbesnijdenis kon uitgroeien tot een publieke discussie waarbij het even leek alsof de praktijk van vrouwenbesnijdenis in Nederland werkelijk veel voorkwam en een heus sociaal probleem vormde. Het was in feite vooral een moreel probleem.

Het probleem van het besnijden van Somalische vrouwen in Nederland kent een duidelijk afgebakende tijdsduur. Naar aanleiding van een rechtszaak in Frankrijk werd het in maart 1991 ook in Nederland een issue. In november 1992 eindigde de interesse nadat de minister van justitie duidelijk maakte dat het besnijden van vrouwen, in welke vorm dan ook, volgens de Nederlandse wetgeving verboden is en blijft. In deze periode voeren morele en ethische dilemma's van het probleem de boventoon.

De geringe mate van sociale betrokkenheid bij de mensen om wie het allemaal te doen was: de Somalische vrouwen, blijkt niet alleen tijdens maar ook na afloop van de discussies. Nadat de betrokken ministers besloten hebben alle vormen van vrouwenbesnijdenis te verbieden en de situatie feitelijk niet veranderd is, verdwijnt alle interesse voor het lot van de Somalische vrouwen. Er zijn dan inmiddels weer nieuwe onderwerpen die de aandacht trekken. Ten eerste wordt in de internationale gemeenschap en in de media duidelijk waaróm de Somalische vrouwen naar het buitenland zijn gevlucht. En wat het vreemdelingenvraagstuk betreft: in november 1992 worden de illegaal verblijvende allochtonen een dankbaar onderwerp voor de publieke opinie. Vooral nadat de vliegcrash in de Bijlmermeer de omvang van dit 'probleem' heeft aangetoond, verplaatst de discussie zich naar illegale buitenlanders. Hoe cru het ook moge klinken: willen de politiek en media zich weer gaan bezighouden met de Somalische vrouwen, dan zal er eerst een aantal illegale besnijdenissen aan het licht moeten komen.

Noten

1. Bartels & Haaijer (1992).
2. Van der Grijp (1990).
3. Bartels & Haaijer (1992).
4. Van Nispen & Schouten (1990).
5. Abdalla (1982).
6. Hicks (1986).
7. Blaffer Hrdy (1981).
8. Ubbink (1987).
9. Zie ook McLean & Graham (1982).
10. Mills (1959).
11. Reyners (1989).
12. Bartels & Haaijer (1992).
13. Peters (1988).
14. De Swaan (1987).
15. Hilgartner & Bosk (1988).
16. Van Nispen & Schouten (1990).
17. Ubbink (1987).

Literatuur

- Abdalla, R.H.D., *Sisters in Affliction. Circumcision and Infibulation of Women in Africa*. London, 1982.
- Bartels, K. & I. Haaijer, 's Lands wijs 's lands eer? *Vrouwenbesnijdenis en Somali-sche vrouwen in Nederland*. Rijswijk, 1992.
- Besnijdenis van meisjes en vrouwen*. Adviesraad van de regering voor het emancipatiebeleid. Den Haag, 1992.
- Grijp, P. van der, De paradox van besnijdenis. In: R. Corbey & P. van der Grijp (red.), *Natuur en cultuur. Beschouwingen op het raakvlak van antropologie en filosofie*. Baarn, 1990.
- Gusfield, J.R., Constructing the Ownership of Social Problems: Fun and Profit in the Welfare State. *Social Problems*, 36 (1989), 5, 431-441.
- Hicks, E.K., *Infibulation: Status through Mutilation*. Ablasserdam, 1986.
- Hilgartner, S. & C.L. Bosk, The Rise and Fall of Social Problems: a Public Arenas Model.' *American Journal of Sociology*, 94 (1988), 1, 53-78
- McLean, S. & S. Graham (red.), *Female Circumcision, Excision and Infibulation: the Facts and Proposals for Change*. Minority Right Group Report no. 47. Revised edition. Z.p., 1982.
- Mills, C. Wright, *The Sociological Imagination*. New York, 1959.
- Nispen, H. van & L. Schouten, De moeizame strijd tegen een traditioneel taboe. *Onze Wereld*, 33 (1990), 2, 18-22
- Peters, A., Interview. *De Volkskrant*, 10 december 1988.
- Reyners, M.M.J., Circumcisie bij vrouwen en infibulatie. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 133 (1989), 51, 2557-2561.
- Reyners, M.M.J., *Het besnijden van meisjes. Een leven lang leed en pijn*. Amsterdam, 1993.
- Schuyt, C.J.M., Sociale problemen in Nederland. In: J.-W. Gerritsen & G.C. de Vries (red.), *Paniek in Nederland: over sociale problemen en morele verontrusting*. Amsterdam, 1992, 1-15.

Swaan, A. de, Beschavingsoordeel. In zijn: *Het lied van de kosmopoliet*. Amsterdam, 1987.

Ubbink, I.D., Clitoridectomie bij de Masai, een poging tot interpretatie. *Sociologische Gids* 34 (1987), 4, 279-295.
